

Козубовська Ірина Василівна
Доктор педагогічних наук, професор
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Шелевер Оксана Василівна
Кандидат педагогічних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОПІКИ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Стаття присвячена розгляду проблеми опіки дітей, позбавлених батьківського піклування. Проаналізовано становлення системи патронатного виховання в Європі і США. Розкрито особливості роботи Великої Британії і Бельгії з дітьми, позбавленими батьківської опіки. Ключові слова: система опіки, діти, позбавлені батьківського піклування, патронат, зарубіжний досвід.

Проблема опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, завжди була актуальною, оскільки завжди були діти-сироти, які залишилися без батьків. Проте останнім часом в Україні набуває поширення соціальне сирітство, коли діти фактично є сиротами при живих батьках, оскільки вони або самі відмовляються від своїх дітей, або їх позбавляють батьківських прав через безвідповідальне ставлення до виховання дітей.

Проблема опіки дітей-сиріт вивчається вітчизняними і зарубіжними вченими (Н.Лисенко, Ж.Петрочко, Л.Рень, В.Стинська, І.Трубавіна та ін.)

Цікавий досвід опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, існує в багатьох західних країнах, аналіз якого є метою даної статті.

Слід відзначити, що патронатне виховання відоме ще з часів античності, однак значного поширення воно набуло в Європі і США тільки з середини XIX століття [1]. В XX столітті розвиток патронатного виховання в різних країнах світу відбувався досить швидкими темпами. Результатом цього було закриття багатьох дитячих будинків та інших інтернатних установ.

Розвиток патронату як форми опіки відбувався поетапно.

В Європі перший етап співпав з післявоєнними реформами. Визначальною була мета якомога швидшої передачі в сім'ї дітей із інтернатних закладів, але існувала думка, що в сім'ю можна влаштувати тільки «відповідних» дітей: маленьких та здорових. Плата за виховання дитини була дуже низькою, оскільки вважалося, що патронатні вихователі беруть дітей з любові до них, а не через гроші. Таким сім'ям ніхто не допомагав. Вони вважалися сім'ями, які замінювали кровну, і повинні були взяти на себе всі батьківські обов'язки. Кровні батьки практично повністю відсторонювалися від процесу виховання. В той період велика кількість дітей була передана сім'ям, однак через відсутність допомоги та попереднього відбору вихователів діти там погано уживалися, часто виникали проблеми переміщення дітей із сім'ї до сім'ї.

Другий етап розвитку патронату мав місце, коли стало очевидно, що необхідна профілактична робота з кровними сім'ями, тому що державна допомога перетворюється в конвеєр з вилучення та передачі дітей. Практика показала, що кількість вилучених у батьків дітей, терміни передачі їх в сім'ї можна скоротити, якщо вчасно попрацювати з кровними батьками, до яких потрібно ставитися з розумінням та симпатією. Виник соціальний патронат у кровній сім'ї. Перед патронатними вихователями постали нові складні завдання – виховання дуже важких дітей, яких все-таки прийшлося забирати з тих сімей, яким вже неможливо допомогти. Таким чином, виникла необхідність проводити навчання патронатних вихователів. Так само, як і на попередньому етапі, соціальний працівник органів із захисту дитинства один приймав всі рішення, ніс всю відповідальність за вирішення долі дитини, кровних батьків та патронатних вихователів.

Третій етап пов'язаний з початком влаштування в сім'ї дітей-інвалідів та важковиховуваних дітей. Раніше існувала думка, що патронатні вихователі не здатні брати на виховання таких дітей, хоча при цьому вважалося, що на це здатні працівники дитячих будинків. З початком практики влаштування в сім'ю дітей цієї категорії виникла необхідність розробки нових підходів до взаємодії з такими вихователями і до надання їм допомоги. Була введена практика укладення письмових договорів, трудових контрактів: вперше патронатні вихователі стали отримувати зарплату за роботу разом з допомогою на дитину.

Четвертий етап – етап професіоналізації праці патронатних вихователів. Відносини між соціальними працівниками та патронатними вихователями переростали в нормальні робочі (партнерські) відносини.

П'ятий етап. Практично до кінця 70-х років службами захисту дитинства не приймалися до уваги наслідки опіки – те, що відбувається з молодими людьми після того, як про них перестає офіційно дбати держава і вони залишають місця їх перебування (зазвичай у віці 18 років чи раніше). В Англії близько 80 % дітей, які утримувалися поза домом, по досягненню повноліття поверталися до батьків, із сім'ї яких вони були вилучені через асоціальний спосіб життя, в результаті чого більшість з них дуже швидко виявлялися на вулиці, ставали наркоманами або злочинцями.

В більшості країн в обов'язки патронатних вихователів стали вводити обов'язок «залишатися рідною людиною» для молодих людей після їх 18-річчя.

Шостий етап – використання патронатних вихователів для встановлення зв'язків дитини з кровною сім'єю з метою збереження сім'ї. В багатьох країнах існують так звані «патронатні сім'ї на допомогу кровним батькам» – це ніби логічне продовження еволюції ролі патронатної системи, спрямованої на збереження сім'ї для дитини. На цьому етапі вже ніхто не заперечує необхідність повної «професіоналізації» патронатного виховання.

Сьогодні в дитячих закладах сімейного типу багатьох зарубіжних країн можна виділити такі характерні особливості: державний дитячий заклад будь-якого типу, яким би комфортним він не був, є для дітей тільки тимчасовим місцем перебування; дітям-сиротам і дітям, які залишилися без опіки батьків, обов'язково підшуковується нова сім'я, або, по можливості, вони повертаються в свою сім'ю; спеціальний державний дитячий заклад, в якому живуть і виховуються діти з 12-річного віку, максимально наближається до сім'ї, сімейного оточення; при підборі нової опікунської сім'ї для дітей переваги мають ті сім'ї, в яких накопичений багатий позитивний досвід виховання власних дітей; кровним (біологічним) батькам надається можливість відвідувати своїх дітей в нових опікунських сім'ях за умови, що подібні контакти не зашкодять життю і вихованню дитини; діти можуть повернутися в рідну сім'ю, якщо батьки,

які раніше не звертали належної уваги на виховання дітей, або знущались над ними, усвідомили свої помилки і стали вести нормальний спосіб життя.

Завдяки реалізації в Ужгородському національному університеті Міжнародних проектів програми Темпус-Тасіс, ми мали змогу безпосередньо ознайомитися з системою опіки над дітьми у Великій Британії і Бельгії, де цю роботу забезпечують соціальні працівники разом з іншими фахівцями.

Відзначимо, що у 1989 році у Великій Британії був прийнятий закон Про дітей (The Children Act), в основу якого були закладені наступні принципи:

- тільки рідна сім'я може надати дитині можливість для максимально повного всебічного розвитку; визнання безумовного пріоритету у збереженні батьківських прав біологічних батьків, яким забезпечуються умови для збереження зв'язків з дітьми і батьківської відповідальності у випадках перебування дитини в інтернатних закладах;

- державні органи, батьки опікунської сім'ї (фостерної) та інші особи, які забезпечують утримання дитини, зобов'язані сприяти контактам дитини з її кровними батьками або родичами;

- державні органи зобов'язані намагатися працювати у співробітництві з біологічними батьками;

- біологічні батьки мають право брати участь в процесі прийняття рішень стосовно допомоги дитині, оскільки подібне партнерство є ефективним способом домогтися прогресу в розвитку дитини в період її перебування поза сім'єю;

- пріоритетний характер надається влаштуванню дитини в сім'ю родичів або знайомих, якщо ж це неможливо, то знаходять фостерну сім'ю;

- при утриманні дитини поза рідною сім'єю повинні прийматися активні міри, спрямовані на повернення дитини в сім'ю;

- головним обов'язком всіх органів, які надають допомогу дитині і її сім'ї є складання індивідуального плану заходів, які забезпечують досягнення розвитку і благополуччя дитини;

- при вирішенні всього комплексу питань стосовно планування життя дитини враховується і її думка.

У Великій Британії особливо важливого значення надають роботі з неблагополучними сім'ями, де виховуються діти [2-4].

У випадку виявлення неблагополучної сім'ї, в якій не створені належні умови для нормального розвитку дитини, її ображають, карають, чи взагалі не звертають на неї уваги і це негативно починає позначатися на поведінці дитини, її тимчасово вилучають із сім'ї.

Найбільш поширеними заходами в подібних випадках є «fostering» і «mainstay». Точний переклад цих термінів зробити досить важко, але суть їх в тому, що вони означають догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства. «Fostering» передбачає перебування в чужій сім'ї протягом тривалого періоду часу, як правило, до повноліття. Проте контакти дитини із справжніми батьками зберігаються і як тільки умови в сім'ї стають більш сприятливими для виховання дитини, вона знову повертається в сім'ю.

«Mainstay» – передбачає догляд за дітьми віком від 11 до 17 років на коротший період, найчастіше – це всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї дитини. Якщо ці труднощі зникають, дитина повертається в сім'ю, якщо ж сім'я продовжує переживати важкий період, то оформляється «fostering».

Крім того, існує ще й інший вид догляду за дітьми із неблагополучних сімей – «emergency care» – догляд в надзвичайних (критичних) ситуаціях. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу сім'ї, наприклад, в сім'ї що-небудь трапилося (вбивство, арешт, аварія і т.п.). В таких випадках дитина передається для догляду в іншу сім'ю на кілька днів чи тижнів до остаточного вирішення питання про її подальшу долю.

Люди, які в будь-який час дня чи ночі готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються «carers» (той, хто турбується, доглядає). Такими людьми можуть бути сімейні чи самотні люди, яким виповнилось 25 років і які виявили бажання виховувати чужих дітей. Слід підкреслити, що робота людей, які піклуються про чужих дітей досить високо оплачується. Крім того, держава бере на себе всі витрати, пов'язані з утриманням цих дітей в сім'ї (харчування, лікування, одяг, взуття, дозволя тощо).

В Бельгії існує дуже цікава система соціально-педагогічної допомоги проблемним дітям, яка здійснюється різними інституціями. Зокрема, це велика організація, яка називається «Наші діти». Вона призначена для надання допомоги і підтримки дітям, які з різних причин опинилися поза сім'єю, і включає кілька невеликих навчально-виховних закладів, розташованих у селах або маленьких містечках. Ця організація з'явилася як монастирський притулок для дітей-сиріт. Але поступово держава повністю стала організовувати, контролювати і фінансувати її роботу, хоч вона і залишалася власністю монастиря. В основному тут перебувають діти, які вилучені із сімей спеціальними комісіями внаслідок неспроможності сім'ї забезпечити правильне виховання, хвороби батьків, наркозалежності, асоціальності тощо. Діти беруть участь у приготуванні їжі, прибиранні, можуть десь підробляти у вільний час. Всього в інституті близько

100 дітей різного віку, з якими працюють вихователі, соціальні працівники, а також ортопедагог, який несе основну відповідальність за виховання і розвиток дітей.

Відзначимо, що в Бельгії, досвід роботи якої в плані соціальної опіки дітей і підготовки кадрів вивчався нами особисто під час стажування [5, с. 114-117], широко використовується термін «ортопедагогіка». «Орто» (грецьк.) – правильний вказує на необхідність знаходити правильний педагогічний підхід до кожної дитини. Кінцева мета ортопедагогіки – відновлення нормального життя і розвитку дитини.

Оригінальним є досвід роботи дитячих будинків сімейного типу. В кожному сімейному будинку головними є батьки, які повинні мати спеціальну освіту, крім того в штаті є 1-2 вихователі. Батьки живуть з прийомними дітьми в сімейному будинку 3 тижні, а на тиждень їдуть жити у свій власний будинок. В цей час за дітьми доглядають вихователі. Максимальна кількість дітей в сімейному будинку – 10-11.

В Бельгії широко розповсюджені психолого-медико-соціальні центри, де можуть знайти тимчасовий притулок матері з дітьми, які опинилися у надзвичайних ситуаціях.

Отже, у Великій Британії і Бельгії здійснюється значна робота з дітьми, позбавленими батьківського піклування, окремі форми якої варто більш широко впроваджувати в Україні. Це, зокрема, «Emergency care», «Mainstay».

Джерела

1. Терновская М.Ф., Дзугаева А.З., Иванова Н.П., Лопатина В.И. Новая модель организации работы органов местного самоуправления по опеке и попечительству над детьми. М.: Квадрум. 2000. 136 с.
2. Himelstein S. A Mindfulness-Based Approach to Working with High-Risk Adolescents. London: Routledge. 2013. 216 p.
3. Davies M. Social Work with Children & Families. Houndmills, Basingstoke: Macmillan. 2012. 330 p.
4. Davey J. Introducing Child Care Social Work: Contemporary Policy and Practice. – Exeter: Learning Matters. 2009. 128 p.
5. Шелевер О.В. Роль і функції практики у підготовці соціальних працівників в Бельгії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Педагогіка. Соціальна робота.* №2. 1999. 114-117 с.